

Černý, Marcel

Jak na Balkáně vypadal "za totáče" neoficiální literární život

Porta Balkanica. 2022, vol. 13, iss. 1-2, pp. [79]-83

ISSN 2570-5946 (on-line)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.77222>

Access Date: 15. 12. 2024

Version: 20230117

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAK NA BALKÁNĚ VYPADAL „ZA TOTÁČE“ NEOFICIÁLNÍ LITERÁRNÍ ŽIVOT

Mikulecký, J. 2021. Mezi disentem, undergroundem a šedou zónou. Neoficiální bulharská literatura 1944–1989. Praha: Academia, 511 s.

Marcel Černý

V minulosti se nejednou stalo, že iniciativa českých a slovenských bulharistů ovlivnila rozvoj bulharistiky i v samotném Bulharsku. Vždy šlo o objev témat domácí bulharistikou opomíjených, z nějakého důvodu přehlížených nebo pokládáných za marginální: To byl např. případ Josefa Páty (studii v *Osvětě* otevřel již v roce 1917 dodnes neukončený výzkum české účasti v bulharském kulturním životě, který Čechům na Balkáně přisuzuje úlohu tvůrců průkopnických učebnic, zakladatelů různých vědeckých, hospodářských i uměleckých oborů, zkratka – tzv. civilizátorů), Věnceslavy Bechyňové (disertace *České motivy v bulharské poezii* byla první svého druhu, soubory studií o bulharském literárním baroku bývají dodnes s úctou citovány), Danuše Hronkové (již kolem roku 1967 poprvé synteticky zpracovala dějiny bulharské literární moderny v rámci nevydaných českých dějin bulharské literatury) či Jána Košky, jehož k bulharské moderně nasměrovala právě D. Hronková (jeho kandidátská rozprava a poté i kniha *Bulharská básnická moderna* [strojopis 1968, tiskem 1972] je pokládána za fundamentální práci k tomuto tématu a zahájila řadu vědeckých monografií o poetice moderny v samotném Bulharsku).

U recenzované knihy Jakuba Mikuleckého, odborného pracovníka Slovanského ústavu AV ČR v Praze, *Mezi disentem, undergroundem a šedou zónou. Neoficiální bulharská literatura 1944–1989*, zaujme její nápaditá obálka, jež

jako by byla výtvarnou náповědou, obrazovou metaforou naznačující obsah. Obálce vévodí olej *Lobotomie* (1983) od bulharského surrealisty Ivana Petkova přezdívaného Turkata (viz obrázek) – kombinace dvou výřezů z celku výtvarného díla dostala zcela nový význam, kuličku v menším výřezu lze chápat jako právě tu část literatury, která je vykazována, vydělována a vyobcovávána z lůna literatury oficiální, avšak která má současně jistou autonomii a svým postavením vně i možnost sledovat „velkou“ oficiální literaturu z nadhledu, z jakési nad dogmaticky uplatňované ideologii povznesené a vůči panujícímu „socialistickému realismu“ kontrakulturně vyhraněné pozice.

Kniha je autorovým prvním samostatným počinem svého druhu a k jejímu tématu J. Mikuleckého přivedlo doktorské studium, jak píše v *Předmluvě* (s. 13): „*Když byl autor této knihy v roce 2016 během obhajoby své disertace o českém literárním undergroundu na plovdivské univerzitě v rámci diskuse dotázán na situaci v Bulharsku, tedy na existenci uvědomělého kontrakulturního milieu v rámci bulharské neoficiální literatury, odvolává se na názory bulharských badatelů, odvětil, že se podobný fenomén v socialistickém Bulharsku zřejmě neobjevil. Necht' je předkládaná monografie částečnou revizí starého tvrzení.*“

Monografie nabízí první – a to i v kontextu zahraniční bulharistiky a slavistiky, včet-

ně samotného Bulharska¹ – komplexně panoramatický pohled na neoficiální bulharské písemnictví v období socialismu, které má svá specifika. Staly-li se události v Maďarsku (1956), Československu (1968) a Polsku (1981) podloží pro vznik organizovaného disentu, jenž mj. vyvíjel bohatou alternativní literární činnost (samizdat) a který byl u nás a v Polsku finančně podporován západní Evropou, v Bulharsku se disent omezil více méně na individuální aktivity jednotlivců. Objektem výzkumu Mikuleckého knihy je literatura psaná „do šuplíku“, dále díla vydaná v samizdatu (uhlovým papírem, cyklostylem či na prvních xeroxech rozmnožované strojopisy textů, jejichž uveřejnění v oficiálních nakladatelstvích bylo nemyslitelné) a rovněž některá díla konfiskovaná, jejichž protitotalitní charakter vzbudil nevoli orgánů státní moci a jejich represivních složek. Literárněhistorický výklad, založený na analýze a interpretaci příznačných uměleckých textů, je doprovázen citáty z ego-dokumentů (deníkových zápisků, dopisů), dobových periodik i dokumentů bulharské Státní bezpečnosti. Závěry jsou pak syntetizující povahy, díky čemuž může monografie sloužit i jako metodologicky-materiálové východisko pro další, parciálnější a detailnější zaměřené studie.

Knihy je nejdříve opatřena přehledem metodologických východisek a dosavadního bádání (s. 14–30) a hutným historickým úvodem (s. 31–70), pojednávajícím o dějinném přerodu Bulharska po 9. září 1944, kterým se země dostala do bezprostřední sféry vlivu Sovětského svazu se všemi následky, jež tento vývoj přinesl (stalinismus, vznik režimních nakladatelství a s tím související politizace a státní kontrola všech oblastí kultury, likvidace opozice, znárodnování, kolektivizace atd.). V umělecké oblasti byl pak jediným všeobec-

ně závazným a proskribovaným směrem (či podle dobových diskusí – metodou) tzv. socialistický realismus (autor náčrt poetiky jeho „bulharských variací“ *sine ira et studio* podal na s. 57–70, jedná se o první český pokus vyrovnat se s tímto bulharským úkolem v demokratických poměrech po roce 1989). V rámci tohoto exkursu byla (v českém kontextu znovu poprvé) naznačena složitá situace s carským dvorem sympatizujících autorů, aniž by tito novým režimem zavržení spisovatelé byli hodnoceni negativně či předpojatě (Fani Popova-Mutafova, Vladimir Vasilev, Stilijan Čilingirov, Zmej Gorjanin, Konstantin Konstantinov, Trifon Kunev aj.). Ostatně pro celou monografii platí, že J. Mikulecký zhusta rehabilituje osobnosti a jevy bulharského kulturního života, o nichž čeští bulharisté před rokem 1989 buď psali se zápornou odsudečností, anebo se jim záměrně vyhýbali, aby je nemuseli konformisticky dehonestovat.

Jednotlivé tematicko-genologické a sociálně-generační „sondy“ osvětlují umělecky různorodé projevy bulharské neoficiální literatury ve sledovaném období jsou zasazeny do dobových společensko-politických souvislostí, bez nichž by se čtení literárních textů jevilo jako komplikované, ba snad i zavádějící.

Knihy se po materiálové stránce jeví jako tematicky neobyčejně pestrá, a třebaže zde není místo pro důkladnou analýzu jednotlivých partií, upozorním alespoň na některé stěžejní badatelské náměty. Jsou to např. vězeňská a lágrová literatura, posmrtně vydané historické romány Jany Jazovy, literatura deníková a memoárová, poetická konfese a zrod samizdatu v Ruse, bité mládí ve verších Veselina Tačeva, literární antiteze budovatelského románu (na příkladu šuplíkové novely – mimochodem umělecky velmi působivé – *Chronika na žestokite dni* [Kronika nelítostných dní] od ještě žijícího, dnes bezmála devadesátiletého autora Filipa Dachilova, která byla sice napsána již v roce 1968, ale vyšla až v roce 1994, a románu *Pokrivat* [Střecha], napsaného v roce 1969 a vydaného až roku 2007, patrně nejslavnějšího bulharského spisovatelského exulanta Georgiho Markova), dramata nehratelná na veřejných scénách, poetika mýtu a skutečnosti v poezii Konstantina Pavlova², vydavatelské peripetie bulharské sa-

¹ V Bulharsku je pozornost věnována zejména disidentství jakožto osobitému historicko-politickému a společensko-kulturnímu fenoménu, avšak o alternativní umělecké literatuře, vyhranivší se vůči oficiální „socialistické“ slovesnosti, existují jen nečetné průpravné studie. Z monografických prací o disentu lze uvést např. knihy Natalije Christovy *Специфика на българското „дисидентство“*. *Власт и интелигенция 1956–1989 г.* (Specifika bulharského „disidentství“. *Мощ и интелигенция в letech 1956–1989; 2005*) a *Българският случай. Култура, власт, интелигенция 1944–1989 г.* (Bulharský případ. *Kultura, moc, inteligence v letech 1944–1989; 2015*).

² Básnička do českého prostředí uvedla Dana Hronková malým výběrem 14 básní, jenž je součástí knihy *Do příští*

tíry 1968–1989 (Radoj Ralin a jiní), literární podzemí Borise Christova jakožto prozaika (zde eventuální zájemce odkazují na autorovu stat' o Christovových *Mrtvolných skvrnách*, uveřejněnou 30. 10. 2018 na iLiteratuře³), literární tvorba turecké menšiny a tzv. obrodné procesy, sofijský underground (skupina *Kukuv den*), Georgi Rupčev a chtonické prostory bulharské poezie,⁴ střety románu Blagy Dimitrovy *Tvár* s cenzurou, protitotalitní vědeckofantastické dystopie, verše tzv. zastrčené generace osmdesátých let – mezi moderním a postmoderním nebo pro naše prostředí atraktivní kapitola *Česká stopa: srpen 1968 a bulharská literární palachiáda* (s. 208–219), u níž bych se rád zastavil zevrubněji. Doposud jsou známy tři básnické reakce na tragickou smrt Jana Palacha z pera bulharských literátů: *Samoizgarjane* (Sebeupálení) Valeriho Petrova, *Jan Palach* Blagy Dimitrovy a *Balada i za benzina* (Balada také o benzínu; v pozdější verzi

trávy... Antologie moderní bulharské poezie od A. Dalčeva do 90. let 20. století. Praha: Petr Štengl, 2019, s. 89–103.

³ Viz <<http://www.iliteratura.cz/Clanek/40673/christov-boris-mrtvolne-skvrny>>.

⁴ Zde si dovolím ještě jeden bibliografický odkaz – ve dvojčísle tohoto časopisu (*Porta Balkanica* 12, 2021, č. 1–2) poprvé vyšel kompletní překlad Rupčevovy poémy *Tybaltova smrt* od Vladimíra Kříže, v témže dvojčísle se nachází i Mikuleckého doplněk k recenzované knize, studie *Náhorní plošina: Dystopické vize Vladimíra Svintily*; jméno spisovatele (1926–1998), jenž strávil několik let v komunistickém lágru Bogdanov dol, se v Mikuleckého monografii jen mihne (na s. 289–290) v kapitole věnované poezii „vnitřní emigrace“ Georgiho Mickova.

s názvem *Pražki benzín, januari 1969* [Pražský benzín, leden 1969]) Binja Ivanova. Básně spojují např. motivy benzínu, hořícího těla či pocitu viny za zmařený život. Zcela náhodou jsem v pozůstalosti nedávno zemřelé bulharistky Dany Hronkové (1930–2022)⁵, kterou mi badatelka darovala ještě za svého života, našel tři další, námětově spřízněné básně, jak se prozatím zdá, širší veřejnosti neznámé. Rozsahem jde o drobná díla *Tajnstvo* (Svátost), *Feniks* (Fénix) a *Dano* (At'), obohacující bulharské palachiády o nové motivy (lidská svíce; bájný pták Fénix, jenž opakovaně povstává z popela poté, co shoří; paralela s Janem Husem, kterou však poprvé básnický vyjádřil už B. Ivanov; očištný oheň, potírající „slepou tmu“ – Zlo), jejichž text si zde dovoluji otisknout s paralelním pracovním překladem vycházejícím z překladových variant D. Hronkové (u každé básně existuje několik rukopisných variant, proto není možné editovat hotový celistvý překlad). Strojopisy bulharských originálů ani rukopisy českých překladů nejsou nijak blíže popsány, tudíž v současné době není znám ani autor, resp. autoři. Díky uveřejnění se snad časem podaří vypátrat, kdo tyto verše složil (snad to mohl být někdo z korespondenčních přátel D. Hronkové, např. Blaga Dimitrova?):

⁵ Zvěčnělé literární historičce a překladatelce bylo věnováno tematické číslo sofijského časopisu *Homo Bohemicus* (2022, č. 1–2) nazvané *Българистиката като съдба. Спомен за Дана Хронкова* (Bulharistika jako osud. Vzpomínka na Danu Hronkovou), její odbornou činnost nastínil nekrolog od autora těchto řádků *Danuše Hronková* (6. 2. 1930 – 12. 1. 2022), *Slavia* 91, 2022, č. 2, s. 237–254.

Тайнство

Свещ от свещ се пали
и душа от душа.
Жива свещ – Ян Палах
запали безброй души.

1969

Свátost

Свíce se zažihá od svíce
a duše od duše.
Živá svíce – Jan Palach
zažehla duši bezpočet.

1969

Svátost

Svíce se vznítí od svíce
a duše od duše.
Živá svíce – Jan Palach
vznítla duši bezpočet.

1969

Феникс

Стоманените гъсеници
прегазиха пролетта.
Светулката на усмивката
посегнаха да угасят.

Зариха в пепел надеждата
и всичко се впепели.
Небето посърна пепелно,
земята – въглени мрак.

Тогава от пепелището
излитна птица с крило
от огън, който никога
не може се угаси.

Но мен удивлява името:
Ян Палах – то ми звучи
с оброк за самозапалване
и с корен от Ян Хус.

1982

Дано

Дано покрай тебе, Ян Палах,
запламтял като жива борина
в безоката дълга нощ,
дано се запалим и ние –
недозрелите още, суровите,
недораслите още, пъзливите,
недостойните още за огъня,
дано от тебе се разгорим –
да прогледне слепият мрак.

3. 4. 1989

Fénix

Ocelové pásy tanků
zaryly do země jaro.
Troufly si uhasit
světlušku úsměvu.

Pohřbily do popele naději,
všechno se změnilo na popel.
Popelavě zemdlelo nebe –
zem byla uhelnou tmou.

Tehdy ze spáleniště
vyletěl pták. Měl křídlo
z ohně, který se nedá
nikdy uhasit.

Ale mě překvapuje jméno:
Jan Palach – to mi zní
jak obětní zaslíb sebeupálení
a kořen z Jana Husi.

1982

Аџ

Аџ vedle tebe, Jene Palachu,
který jsi zaplanul jak živá louč
v bezoké, dlouhé noci,
аџ se zažehnem i my –
ještě nedozrálí, syroví,
ještě nedorostlí, plaziví,
ještě se nehodící pro oheň,
аџ od tebe se rozhoříme –
a prozře slepá tma.

3. 4. 1989

Kromě toho je nepochybným ohlasem Palachovy oběti i báseň *Ortel* (rovněž bez udání autora), jejíž pouze český překlad (patrně D. Hronkové) je ve třech variantách strojopisně zaznamenan na volném listu papíru (bulharský originál je prozatím neznámý, proto jej nelze editovat):

Ortel

S žadoněním jsem sáhl po přípitku, ale vtom
rozchrstlý plamen vína
krutě mě sežehl. Rozplakal jsem se.

Tma mé bolesti osvítila
trpce semknuté, neoblomné rty.

Ortel

Zažadonil jsem o přípitek, vtom mě však
rozstříklý plamen vína krutě
spálil. Propukl jsem v pláč.

Tma mé bolesti vrhla světlo
na trpce semklé, neoblomné rty.

Ortel

Zažadonil jsem o přípitek, ale vtom
rozchrstlý plamen vína
krutě mě spálil. Propukl jsem v pláč.

Mrákoty bolesti mi osvítily
trpce semklé, neoblomné rty.

Předností recenzované monografie *Mezi disentem, undergroundem a šedou zónou* je nejen tematické průkopnictví (objev nových autorů a děl), nýbrž i snaha reinterpretovat, demýtizovat a nově kontextualizovat literaturu kdysi hojně překládanou, vydávanou a nejednou též účelově dezinterpretovanou. Všechny ukázky a citáty z literárních děl a jiných textů jsou v knize konsekventně uváděny s ohledem na českého adresáta, tedy v českém překladu (mnohdy dost náročném a po jazykové stránce přesném i stylisticky vytříbeném), čímž je kniha dostupná nejen bulharistům a slavistům, ale i širší odborné i laické veřejnosti. Díky těmto kladům má monografie potenciál vykonat v českém prostředí *sui generis* osvětovou misi – jednak může zájemce zasvětit do problematiky neoficiální bulharské literatury v letech 1944–1989, jednak může poprvé objektivně a bez někdejší marxistické předpojatosti v syntetizující zkratce pojednat o krásném písemnictví socialistického Bulharska, jehož český obraz býval ideologicky zkreslován, zplošťován a ochuzován.

Záměrně byla vynechána problematika bulharské literatury mimo domov, neboť bulharskému literárnímu exilu bude věnována další samostatná autorova monografie, na níž již v současné době pracuje.

Osobně bych si přál, aby k takto koncipovanému diptychu, postihujícímu celou alternativní autorskou slovesnou tvorbu mimo rámec oficiálního „socialistického“ krásného písemnictví, přibyla i reprezentativní chrestomatie z umělecky nejhodnotnějších a současně žánrově nejcharakterističtějších děl či jejich úryvků v českém překladu, aby tato nedoceněná a mnohdy zcela neznámá tvorba čtenářsky ožila a mohla být v českém prostředí oceněna i po estetické stránce.